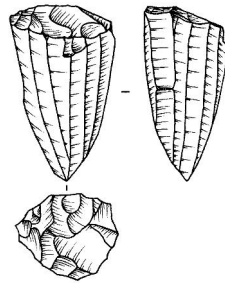

Бритюк О.О., Удовиченко М.І., Удовиченко О.М.

НЕОЛІТИЧНА ПАМ'ЯТКА БІЛЯ МІСТА ІЗЮМ

В роботі надано нові неолітичні знахідки з Харківщини. Розглянуто питання культурної атрибуції пам'ятки та деякі особливості технологій кременеобробки в неоліті Подонеччя.

Стаття присвячена публікації невеликої колекції кременевого матеріалу, що є випадковою знахідкою. Походить вона з поселення, розташованого неподалік від сучасного міста Ізюм (рис. 1, 1), біля селища Ковалівка (на мапах означене зараз як с. Донецьке). Представлений матеріал був зібраний місцевими мешканцями на початку 90-х років під час проведення земельних та будівельних робіт між селами Ковалівка та Сніжківка. Пізніше, в 1997 році колекція була передана М. І. Удовиченку, і від нього потрапила до археологічного музею Луганського педагогічного університету. Скоріш за все, якась її частина, а саме відщепи, відходи виробництва, частина знарядь була загублена. Але, навіть беручи все це до уваги, ми вважаємо, що наданий набір заготовок та знарядь праці є культурно виразним і може бути використаним у процесі упорядкування культурної спадщини неолітичного часу регіону Сіверського Дінця.

На жаль, ми не маємо свідчень про історію вивчення пам'яток саме села Ковалівка. Але, відомо, що в 20-30-х роках ізюмські старожитності доволі активно вивчалися М. В. Сибільовим [Сибилев, 1926; 1930]. У 1968-1970 роках неподалік від місця зборів матеріалу проводив розкопки В. Пузаков. Матеріали видані не були, тому не виключено, що представлена колекція може співвідноситися з якимось із відомих вже поселень.

Пам'ятка розташована на лівому західному березі стариці річки Сіверський Донець, десь в 1 км на північ від центру селища Ковалівка (рис. 1, 2, поз. 1). Висота над рівнем сучасного зрізу води 8-10 метрів.

Кремій жолвачного типу. Розміри жовен, судячи з окремих знарядь, сягали 20 та більше сантиметрів. Жолвачна кірка сірого кольору з легким рожевим відтінком доволі тонка. Великі одиниці інвентарю змінюють колір від темно-сірого, майже чорного, до коричнювато- або жовтувато-сірого. Останній кольоровий різновид відрізняється максимальною прозорістю і просвічує навіть в товстих відщепках. Зустрічається також порцеляновидний різновид кременю, для якого характерною є зміна кольору від світло-сірого до білого. Цей різновид відрізняється тим, що він шорсткуватий на дотик і зовсім не просвічує навіть у тонких зламах. Непрозорість та шорсткуватий, вочевидь, зумовлена значною кількістю механічних домішок та порохуватих включень білого кольору, які були захоплені при формуванні конкреції кременю. Показово, що подекуди порцеляновидний кремій зустрічається в одному фрагменті з його різновидом, що просвічує.

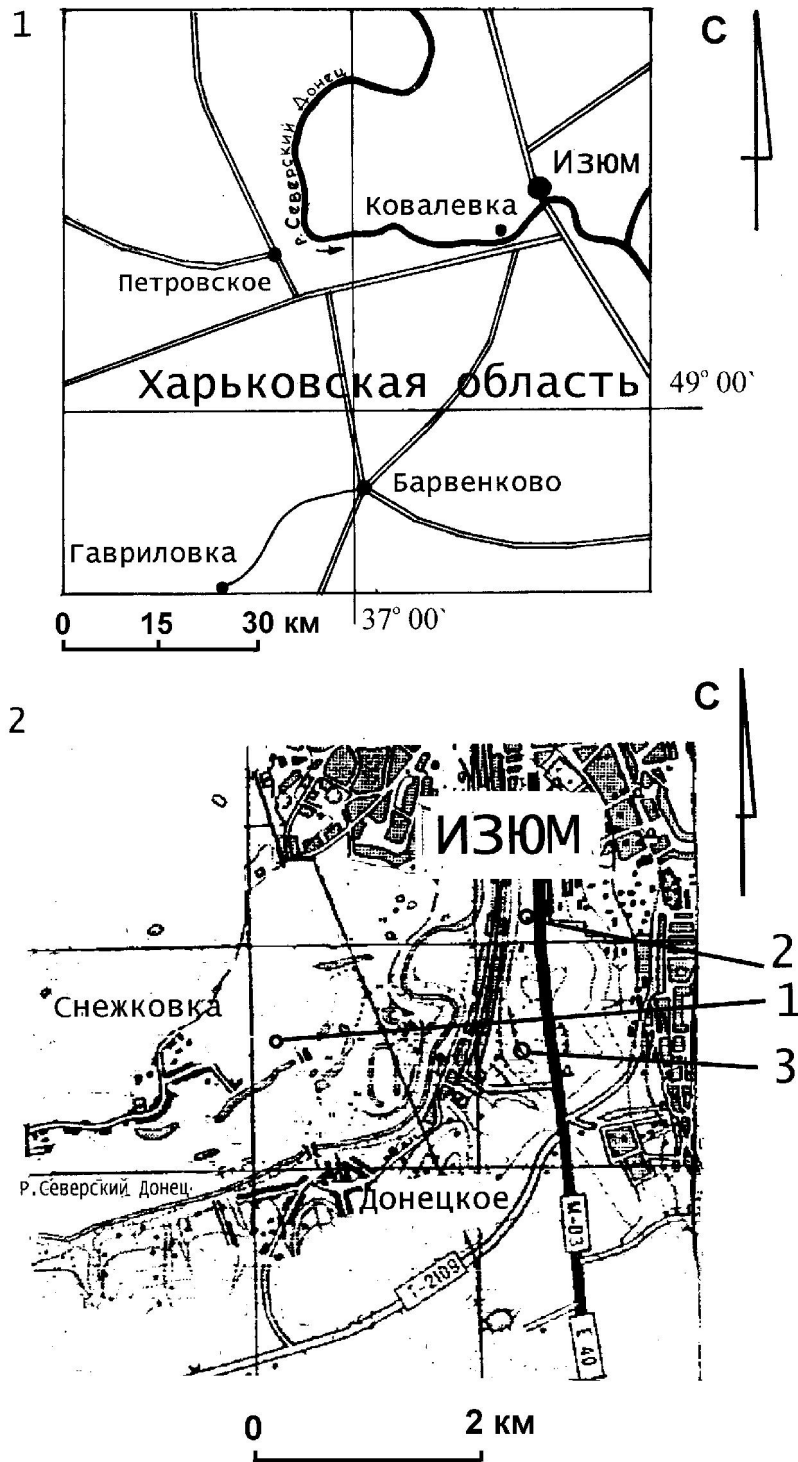

Рис. 1. Ковалівка: 1 - план розташування пам'ятки; 2 – місце знаходження пам'ятки (1) та виходів сировини (2-3).

Для усього масиву сировини характерна майже повна відсутність великих механічних домішок, які негативно впливали би на ізотропність та інші технологічні властивості матеріалу. Весь кремій відрізняється високою якістю. Загалом, ми можемо вести річ про однорідність використаної для виготовлення знарядь сировини.

Досить вірогідно, що кремій походить із крейдяної породи туронського віку, виходи якої були зустрінуті нами вздовж автомобільної дороги біля гори Кремінець (рис. 1, 2, поз. 2), де в 2,5 км на північний схід від дослідженої пам'ятки. Жовна кременю утворюють там ланцюги, які проходять по нашаруваннях породи. Розміри найбільш великих з них сягають 40 см. За усіма ознаками кремій з указаної гори не відрізняється від того, що був знайдений на поселенні. Подібні кременеві жовна та їх уламки виходять на поверхню (були знайдені в полі) в 2 км на схід від місця збору матеріалу (рис. 1, 2, поз. 3). Вся колекція налічує 98 артефактів. З них 6 нуклеусів, знарядь із вторинною обробкою - 51, пластин та їх частин без обробки 4, відщепів без обробки було знайдено 30 одиниць. Також маються чотири повздовжні та один поперечний сколи з нуклеусів, два сколи підживлення лез рублячих знарядь. Статистичні дані наведені в таблиці

Таблиця 1

Статистичні дані щодо інвентарю з Ковалівки

Категорія інвентарю	Кількість	%
Нуклеуси	6	6,12
Повздовжні сколи	4	4,08
Поперечні сколи	1	1,02
Пластини без обробки	4	4,08
Відщепи	30	30,61
Рублячі знаряддя	8	8,16
Мікроліти	10	10,20
Знаряддя з різцевими сколами	4	4,08
Скребачки	3	3,06
Перфоратори	1	1,02
Пластини та їх частини з ретушшю	26	26,53
Відщепи з ретушшю	1	1,02
Разом:	98	100,00

Всі нуклеуси колекції призначалися для зняття з них пластин та пластинок. Чотири вироби (рис. 2, 2, 3, 5, 6) підконічні, одноплощинні, середніх розмірів 5, 4-6, 5 см. Їх поверхні регулярно грановані, відбивні площини мають сліди неодноразового підправлення зустрічними сколами. Один нуклеус (рис. 2, 1) підпризматичний, двоплощинний, зустрічної схеми зняття заготовок. Його розміри 4x5 см². Один нуклеус (рис. 2, 4) спрацьований, плескатий, одноплощинний, 5x5 см².

В доповнення до нуклеусів ми маємо чотири повздовжні та один поперечний сколи. Один скол (рис. 3, 1) великих розмірів - 16, 5 см з відбитками сколів формування ребра жорсткості та слідами жолвачної корки. Два інших повздовжні сколи (рис. 3, 2, 4) менших розмірів - 6, 5 та 10 см також мають відбитки формування поверхонь нуклеусів. Один скол (рис. 3, 5) являє собою нижню частину зплющеного нуклеусу від пластин, вірогідніше за все, розбитого при розколюванні. Його розміри 4x3 см². Єдиний поперечний скол підправки відбивної площини (рис. 3, 3) походить від підконічного або підпризматичного нуклеусу, скоріш за все подібного описаним вище.

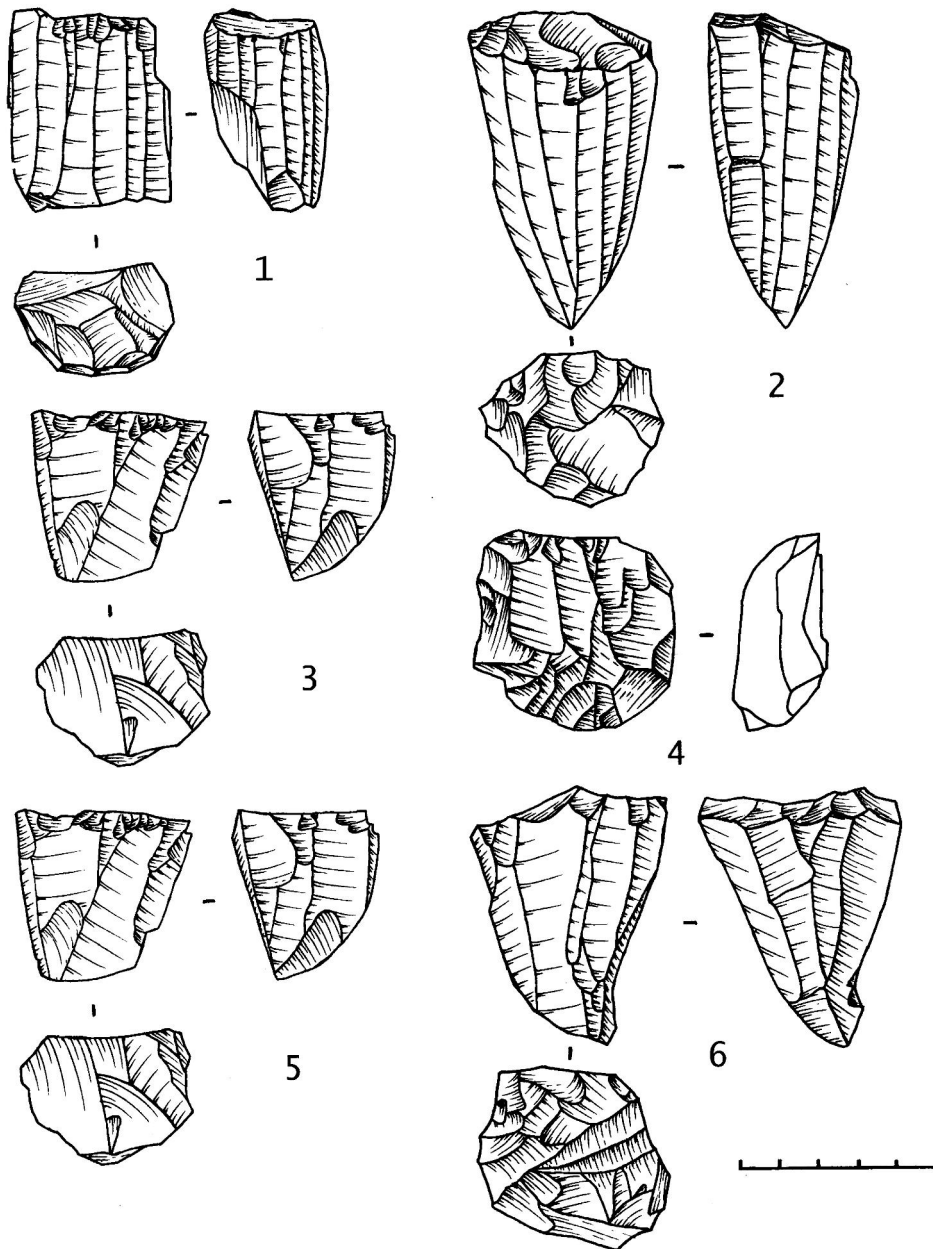

Рис. 2. Ковалівка: 1 - 6 - нуклеуси.

Як було вказано, знярядь із вторинною обробкою знайдено 51. Серед них 10 мікролітів. Одна середньовисока симетрична трапеція, бокові сторони якої сформовані крутою ретушшю (рис. 4, 1). Один виріб із лускуватою ретушшю з одного боку спинки, скоріш за все, уявляє собою незавершену трапецію з так званою струганою спинкою (рис. 4, 2). Маються також чотири пластинки зі скошеним ретушшю краєм (рис. 4, 6, 7, 9, 10). Два вироби уявляють собою медіальні частини пластин із частково ретушованими сторонами (рис. 4, 4, 5). Ще два предмети являють відходи від виробництва пластин зі скошеним краєм (рис. 4, 3, 8).

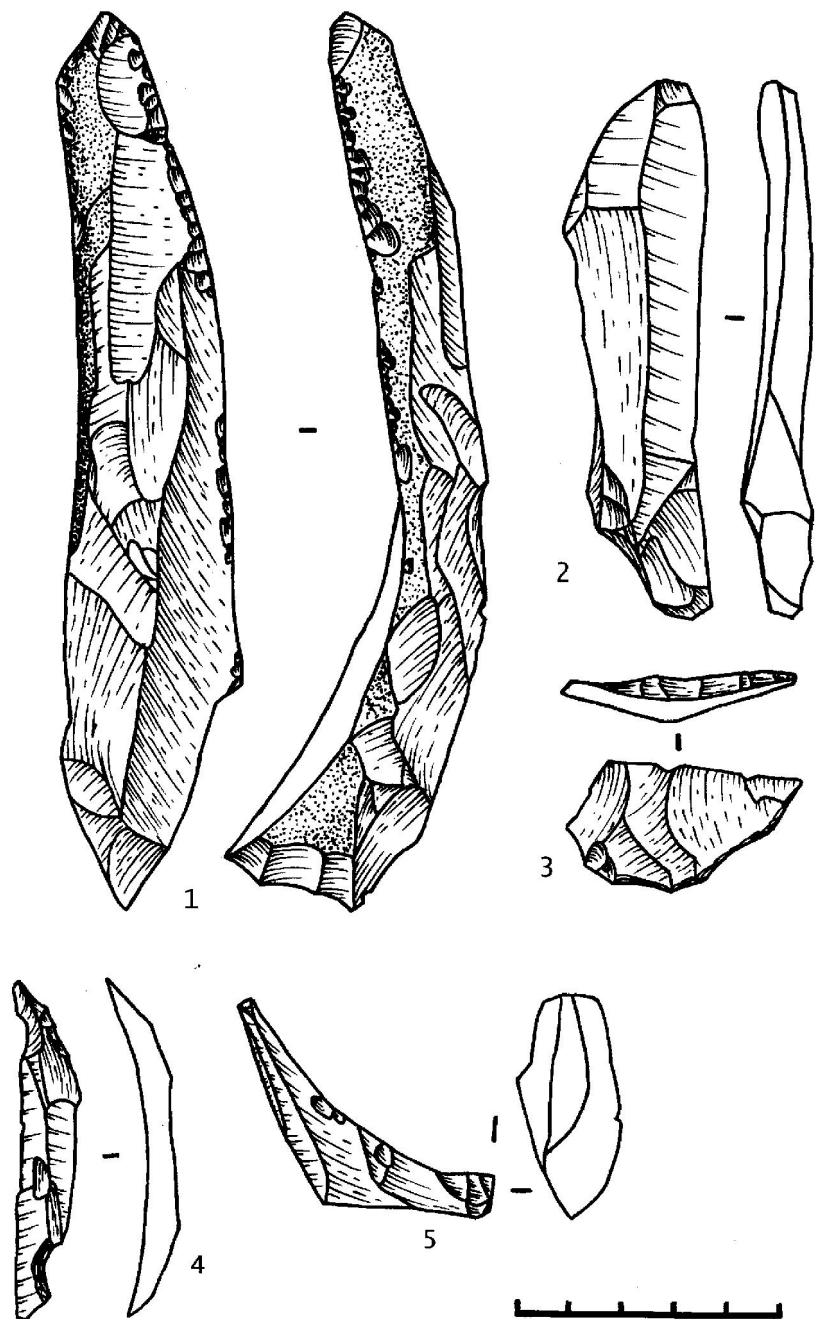

Рис. 3. Ковалівка: сколи з нуклеусів. 1, 2, 4, 5 - повздовжні, 3 - поперечний.

Рублячих знарядь із двобічною обробкою знайдено шість. Окрім того, маються два сколи підправки сокир. Також в колекції є три тесла. Одне велике, підтрапецієвидне на масивному пластинчатому відщепі (рис. 5, 6). Краї укриті дрібною притуплюючою та крутою ямкуватою ретушшю. Два тесла підпрямокутних обрисів (рис. 5, 7, 8). Їх краї також оброблені притуплюючою ретушшю. Цілих сокир три. Одна не-

величка, видовжених пропорцій (рис. 5, 3). Два великі, подовальні вироби (рис. 5, 1, 2), сформовані крупними крайовими сколами на гальках або великих відшепах. Два сколи підправки лез походять з таких саме виробів (рис. 5, 4, 5).

Знарядь з різцевими сколами чотири. Один подвійний кутовий різець на проксимальній частині широкої пластини (рис. 4, 13). Другий різець на куту зламаної пластинки (рис. 4, 11). Третій виготовлений на куту зламаного відшепа (рис. 4, 12). Четверте знаряддя являє собою великий боковий різець (рис. 1, 43).

Скребачок знайдено три. Всі на первинних відшепах із жолвочною кіркою на спинці. Два вироби округлої форми, кінцебокові, робочий край укритий крутою сходиноквою ретушшю (рис. 6, 1, 2). Одна скребачка кінцева на видовженому відшепі овальної форми (рис. 6, 4). Мається в колекції одне знаряддя для обробки отворів. Виготовлене воно на проксимальній частині масивної пластини (7x2 см²). Відбивний горбик видалений боковими сколами. Сторони вкриті крутою та ямкуватою ретушшю. Вістря має сліди використання у вигляді дрібних сколів та лискучості (рис. 5, 9).

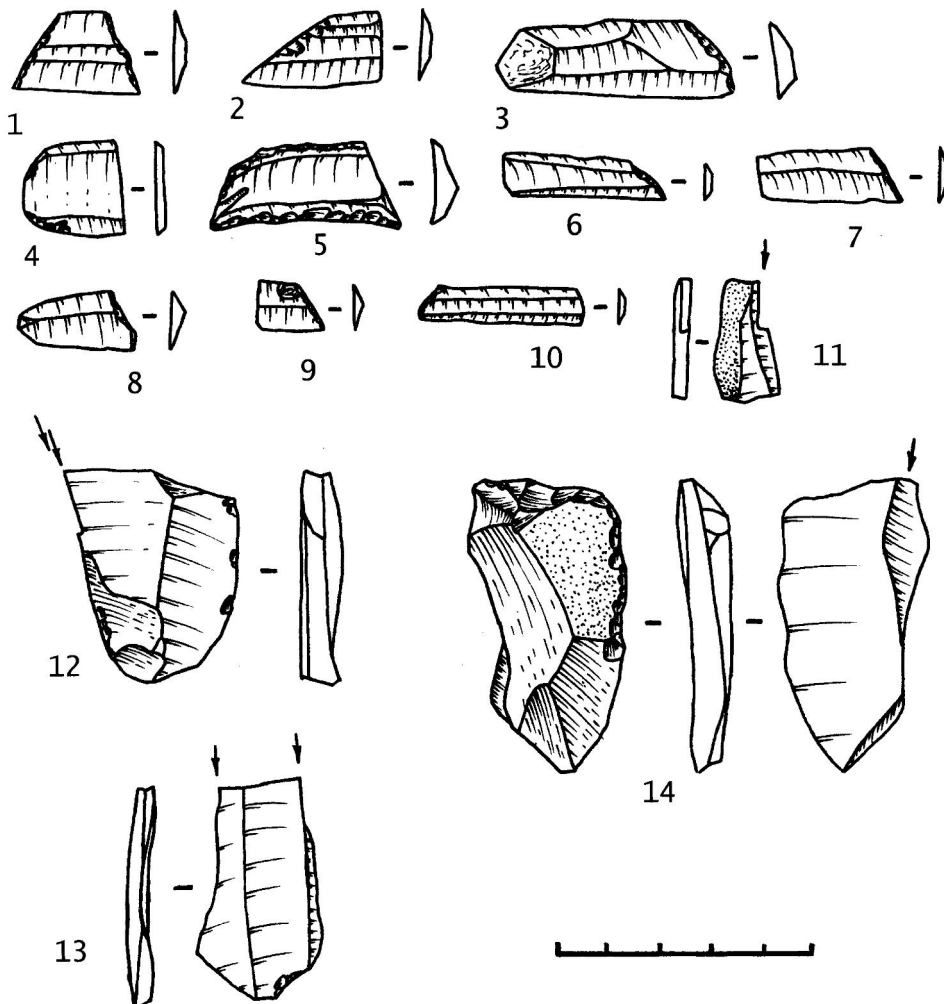

Рис. 4. Ковалівка: 1 - 10 - мікролітичні знаряддя; 11-14 різці.

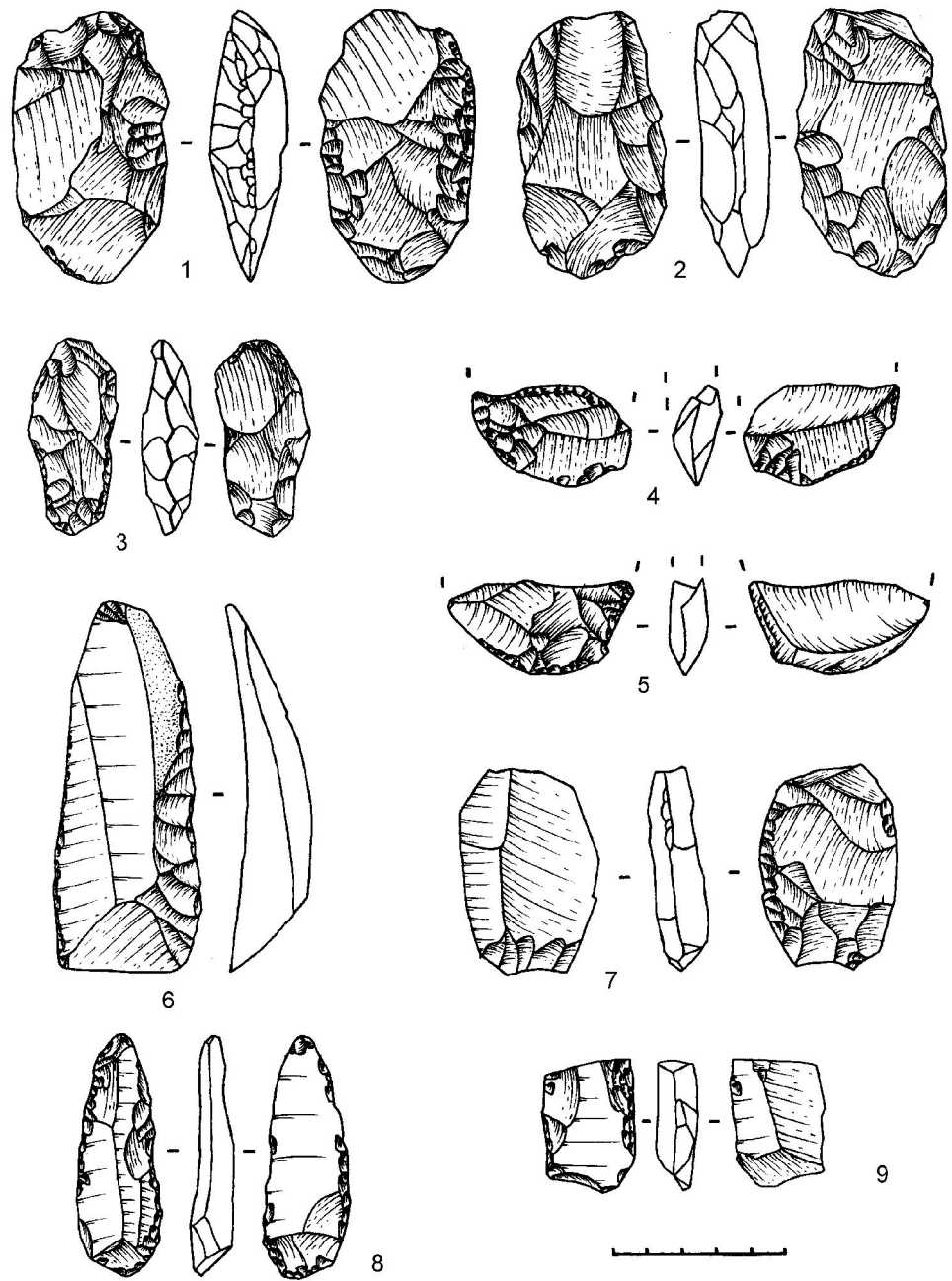

Рис. 5. Ковалівка: 1 – 7, 9 - рублячі знаряддя та сколи з них; 8 - перфоратор.

Пластин та їх частин з ретушшю 26 (рис. 5, 1-20). П'ятнадцять з них із вторинною обробкою, решта має дрібну ретуш, як наслідок використання. Відщеп з ретушшю один (рис. 6, 3). Пластин без слідів обробки та використання знайдено 4.

Представлений комплекс з достатньою вірогідністю можна вбачати гомогенним за такими ознаками. По-перше, всі артефакти були виготовлені з однорідної си-

ровини - це високоякісний туронський кремій сірих та коричневих кольорів. По-друге, звертає на себе увагу подібність розмірів знахідок. Ширина знарядь, пластинових заготовок та негативів на нуклеусах досить близька та становить відповідно 8, 0-20, 0 мм, 10, 0-14, 0 мм, 6, 0-18, 0 мм. Таким чином, зважаючи на зміну розмірів нуклеусів у процесі виробництва, можемо припустити, що знаряддя були виготовлені на місцевих пластинах, які були зняті з місцевих нуклеусів. По-третє, весь матеріал, що мається, досить непогано укладається в єдину технологічну схему. Щодо первинного розщеплення кременю, питання про нього залишається невирішеним. Якщо воно й мало місце, то всі докази цього не знайдені або були загублені. Жолваки та пренуклеуси в колекції відсутні. Єдиним побічним доказом розщеплення сировини на поселенні можуть стати всі три скребачки, які виготовлені на первинних відщепках зі спинкою, вщерть вкритою жолвочною коркою.

При цьому, ми можемо стверджувати, що зняття пластинових заготовок з підконічних та підпризматичних нуклеусів провадилося безпосередньо на пам'ятці. Доказом цього може стати наявність технологічних сколів - повздовжніх, із відбитками формування ребра жорсткості (рис. 3, 1, 4), поперечних "таблеток" підживлення відбивної площини (рис. 3, 3). Нуклеуси, що маються в колекції, несуть відбитки підправлення площин саме таким чином - поперечним ударом, який наносився з боку негативів.

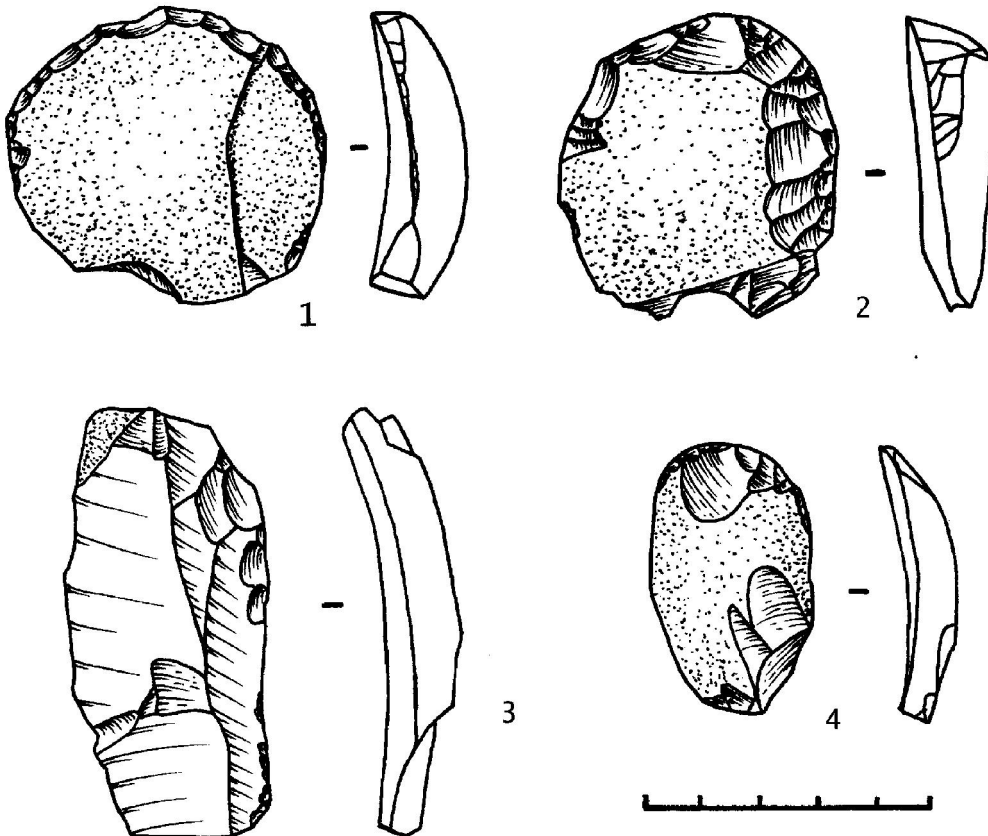

Рис. 6. Ковалівка: 1, 2, 4 - скребачки; 3 - ретушований відщеп

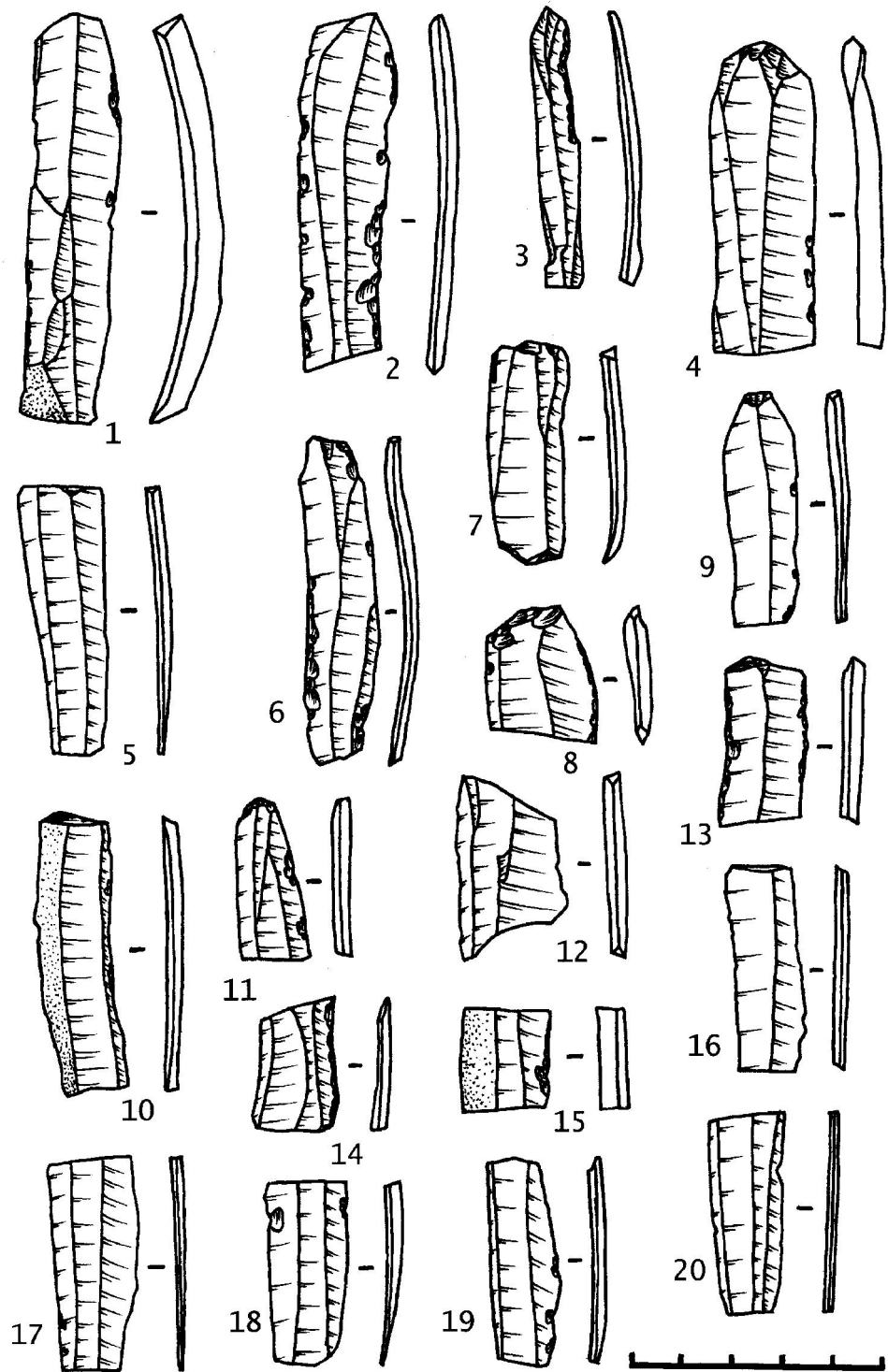

Рис. 7. Ковалівка: ретушовані пластини та їх перетини.

Задля зняття пластин майстрами застосовувався відтиск, цілком ймовірно, що посилений. Бокові поверхні нуклеусів сформовані опуклими, проксимальні частини пластин несуть сліди обробки абразивом та відокремлювання прилягаючої частини площини. Відбивний горбик невеликий, черевці пластин не мають визначеного хвилявого рельєфу. За наявності таких ознак доречно доказово говорити про техніку посиленого відтиску [Гиря, 1991, с. 77-79]. Вторинна обробка заготовок вбачала нанесення на одну чи на обидві сторони стрімкої, ямкуватої або лускуватої ретуші. Мікроліти виготовлялися на зламах таких самих пластин, скоріш за все, в техніці ретушування зламу або ж нанесення псевдомікрорізцевого сколу. В колекції маються відходи такого засобу виробництва мікролітів (рис. 4, 3, 8). Макролітичні знаряддя для обробки дерева виготовлялися засобом двобічної обробки великих відщепів або галек. Все ж, навіть вважаючи на те, що матеріал здається однорідним, в процесі культурної його атрибуції виникають певні проблеми. Так, комплекс мікролітів (трапеції та пластини зі скошеним краєм) а також наявність овальних сокир може вказувати на приналежність пам'ятки до Донецької неолітичної культури Дніпро-Донецької етнокультурної спільності [Горелик, 1996; Телегин, Титова, 1998, с. 29-30]. З іншого боку, ми не бачимо в комплексі таких діагностичних для Донецької культури предметів, як олівцеподібні нуклеуси, яніславицькі вістря, пластинки з притупленим краєм, різці-струги. Можливо, що вони були просто загублені або не знайдені. І невеликі розміри колекції можуть це непогано аргументувати. Але ми схильні вважати, що відсутність названих категорій інвентарю є культурною особливістю пам'ятки що вивчається.

З технологічної точки зору, культуровагомий набір виробів який, на нашу думку, характеризує Донецьку культуру можемо умовно розбити на три схеми.

При використанні першої схеми проводилось розщеплення відносно великих підконічних та підпризматичних нуклеусів з метою здобування широких пластин; подрібнення пластин до частин, з застосуванням мікро- та псевдомікрорізцевої техніки для вироблення яніславицьких вістрь, трапецій, сегментів та пластин зі скошеним краєм, іноді - ретушування місця сколу або зламу.

Друга – вбачала розщеплення невеликих підконічних та підпризматичних (олівцеподібних) нуклеусів для здобування пластинок та мікропластинок; ретушування спинки та виїмки для вироблення пластинок з притупленим краєм. Відходи такої схеми виробництва прийнято називати "нуклевидними різцями-стругами".

Третя схема – це двобічна оббивка великих відщепів або галек для вироблення рублячого знаряддя. Крім того, донецьке населення скоріш за все розщеплювало окремі нуклеуси для зняття відщепів - заготовок для скребачок, та виготовлювало різці та перфоратори на пластинчатих заготовках.

Очевидно, що на Ковалівському поселенні застосовувались перша та третя схеми, в той же час якісь сліди другої цілком відсутні. Ми можемо припустити, що відсутність низки технологічних засобів розщеплення кременю якимось чином зв'язана з тим, що у виробників знарядь відпала необхідність в кінцевому продукті - різцях-стругах та пластинках із притупленим краєм. Вважаючи на те, що останні використовувалися як вкладні до кістяних списів [наприклад, Горелик, Выборный, 1997, с. 30], ми схильні відносити це на якусь специфіку у господарчій діяльності давнього населення Ковалівки. Щодо хронологічної прив'язки поселення, ми маємо сказати наступне. Наявність в комплексі пластин зі скошеним краєм та трапеції середньовисоких пропорцій яка має круторетушовані сторони зближує матеріал Ковалівки з побутовими Донецькими пам'ятками Вільхова-5 [Горелик, Выборный, 1995, с. 110, рис. 6, 7], нижній шар Гирла Осколу-2 [Телегин, 1960, с. 182-184, рис.

8]. Однак, мікроліт із лускуватою ретушню, що мається в комплексі (рис. 4, 2) може більш чи менш точно маркувати пам'ятку часом виникнення та поширення трапецій зі струганою спинкою, розвинутим неолітом. Для Сіверськодонецчя нижні рамки цього явища визначалися десь біля межі 5-6 тис. до н.е. [Горелик, Выборный, 1995, с. 113]. В той же час, згадана відсутність олівцеподібних нуклеусів від пластинок, "укрупнение пластинчатых заготовок" [Горелик, 1997, с. 35] на пам'ятці, можуть говорити про не ранній її характер, а саме про віднесення до розвинутого або навіть пізнього етапу Донецької культури. В цьому плані до приведеного матеріалу ближче за все нам вбачаються знаряддя та заготовки з третього скупчення Серебрянського поселення [Санжаров, Бритюк, Котова, Черных, 2001, с. 13, рис. 21, 22], віднесеного до розвинутого неоліту. З іншого боку, ми повинні мати на увазі, що знаходження в одному комплексі трапецій із круторетушованими сторонами та виробів які були сформовані лускуватою ретушню характерно також для більш пізніх пам'яток, таких, наприклад як Туба-2 [Манько, Телиженко, Журавлев, Ковалюх, 2001, рис. 2]. Овальні сокири, які були знайдені на пам'ятці, можуть на наш погляд тільки свідчити про безперечне її відношення до кола Донецьких і не мають чітких хронологічних реперів. Схожі вироби знаходилися як в більш ранніх колекціях, наприклад, Клешня-3 [Манько, Телиженко, 2000, с. 9, рис. 11-12], так і в пізніших - Вільхова-2 [Горелик, Выборный, 1995, с. 106, рис. 2]. Таким чином, найбільш вірогідним нам бачиться датування Ковалівського комплексу розвинутим етапом Донецького неоліту. Згідно до радіокарбонних дат останнього часу, можна припустити діапазон 6600-6400 років ВР, або 5500-5200 років ВС за каліброваними датами [Телиженко, Манько, 2002, с. 3]. Така дата узгоджується і з відносною хронологією. Скоріш за все наданий матеріал дещо молодший за Клешню-3 та Вільхову-5, але наряд чи досягає віку стоянок Туба-2 та Вільхова-2.

Список використаних джерел

1. Гиря Е.Ю. Технологический анализ каменных индустрий. - Часть 1. - Санкт-Петербург, 1991. - С. 97.
2. Горелик О.Ф. Донецька культура // Словник-довідник з археології. - Київ: "Наукова Думка", 1996. - С. 76-77.
3. Горелик А.Ф. Сложение донецкой культуры и некоторые методологические вопросы "неолитизации" мезолитических культур // Древности Подонцовья. - Луганск: "Осирис", 1997. - С. 32-37.
4. Горелик А.Ф., Выборный В.Ю. Итоговые результаты исследования неолитических памятников в устье р. Ольховой // Археологический альманах. - №4. - Донецк, 1995. - С. 105-126.
5. Горелик А.Ф., Выборный В.Ю. Находка наконечника дротика из рога у г. Харьков и некоторые проблемы изучения каменного века Северского Донца // Древности Подонцовья. - Луганск: "Осирис", 1997. - С. 30-31.
6. Манько В.А., Телиженко С.А. Раннеолитическая стоянка Клешня-3 на Северском Донце // Древности Северского Донца. - Вып. 4. - Луганск: "Шлях". - С. 5-34.
7. Манько В.А., Телиженко С.А. Мезолит, неолит и энеолит Подонечья. Каталог радиокарбонных дат. - Луганск: "Шлях". - 2002. - 40 с.
8. Манько В.А., Телиженко С.А., Журавлев О.П., Ковалюх Н.Н. Предварительные итоги исследования узла неолитических памятников у озера Туба // Древности Северского Донца. - Вып. 5 - Луганск: "Шлях" 2001. - С. 27-53.
9. Санжаров С.И., Бритюк А.А., Котова Н.С., Черных Е.А. Поселения неолита - ранней бронзы Северского Донца. - Луганск: изд-во ВНУ, 2000. - 128 с.
10. Сибилев Н.В. Древности Изюмщины. - Вып. 1. - Изюм, 1926.
11. Сибилев Н.В. Древности Изюмщины. - Вып. IV. - Изюм, 1930.

12. *Телегин Д.Я.* Раскопки неолитических стоянок в устье р. Оскола // МИА. - №79. - 1960. - С. 176-188.
13. *Телегин Д.Я., Титова Е.Н.* Поселения днепродонецкой этнокультурной общности эпохи неолита. - Киев: Наукова думка, 1998. - 143 с.

Brituk O.O., Udovichenko M.I., Udovichenko O.M

NEOLITHIC SETTLEMENT NEAR IZUM TOWN⁴

This article is devoted to publication of materials from Kovalivka settlement near Izum town. The site locates in Seversky Donets Basin, at the territory of Kharkiv's region, Ukraine. The collection consist of different categories of artefacts, such as cores, plates, microlithic tools, scrapers, axes and other. Authors determinate the existence period of this settlement as Neolithic. It's population has belonged to Donetsk Neolithic Culture.

Бритюк А.А., Удовиченко Н.И., Удовиченко А.Н.

НЕОЛИТИЧЕСКИЙ ПАМЯТНИК БЛИЗ Г. ИЗЮМ

В статье публикуется коллекция кремневого материала, обнаруженная в ходе разведок у г. Изюм, Харьковской области. Представлены нуклеусы, орудия резцовой группы, скребки, микролиты, заготовки. Рассмотрены некоторые особенности кремнеобработки у населения, оставившего памятник. Определен хронологический диапазон существования памятника.